

ЎЗМУ ХАБАРЛАРИ

ВЕСТНИК НУУз АСТА NUUz

МИРЗО УЛУГ'БЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
УНИВЕРСИТЕТИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

**ЖУРНАЛ
1997
ЙИЛДАН
ЧИҚА
БОШЛАГАН**

**2022
1/11/1**

**Ижтимоий-
гуманитар
фанлар
туркуми**

Бош муҳаррир:

И.У.МАЖИДОВ – т.ф.д., профессор

Бош муҳаррир ўринбосари:

Р.Х.ШИРИНОВА – ф.ф.д., профессор

Таҳрир хайъати:

Сагдуллаев А.С. – т.ф.д., проф.

Аширов А.А. – т.ф.д., проф.

Баллиева Р. – т.ф.д., проф.

Маликов А.М. – т.ф.д., проф.

Юсупова Д.Ю. – т.ф.д., проф.

Муртазаева Р.Х. – т.ф.д., проф.

Мўминов А.Г. – с.ф.д., проф.

Нишонова О.Ж. – ф.ф.д., проф.

Абдуллаева Н.Б. – ф.ф.д., проф.

Мадаева Ш.О. – ф.ф.д., проф.

Туйчиев Б.Т. – ф.ф.д., проф.

Утамурадов А. – ф.ф.н., проф.

Мухаммедова Д.Г. – псих.ф.д.

Болтабоев Ҳ. – фил.ф.д., проф.

Раҳмонов Н.А. – фил.ф.д., проф.

Сиддиқова И.А. – фил.ф.д., проф.

Садуллаева Н.А. – фил.ф.д., доц.

Арустамян Я.Ю. – фил.ф.д., доц.

Пардаев З.А. – фил.ф.ф.д., PhD.

Рофиева Г.Ю. – фил.ф.ф.д., PhD.

Масъул котиб: **З. МАЖИД**

ТОШКЕНТ – 2022

МУНДАРИЖА

Тарих

Сабитова К. Процесс формирования системы советского высшего образования в период с 1922 по 1980-е годы: этапы профессионализации женщин в науке	4
Абдуллаев Б. Зардуштийликнинг ангелология ва демонологияси: қарама қарши кучлар нисбати, монотеизм ва политеизм чегарасидаги тафаккур изланишлари	7
Гайбуллаева Ю. Ўзбек аёлларининг анъанавий либослари шаклланишида ижтимоий-маънавий муҳит ва табиий-иклимий омиллар	11
Ийманова Д. 1925-1941 йилларда Ўзбекистонда кадрлар сиёсатининг мавқуравий жиҳатлари (Совет ва партия ходимининг сиймоси)	14
Комилов Н. Туркистон мухторияти молия вазири Соломон Абрамович Герцфельднинг (1881-1918) ноширлик фаолияти	18
Матуақубов Х. Janubiy orolbo'yi hududlarining o'zlashtirish tarixi va uning asosiy bosqichlari	22
Мирзороҳимов А. Жадиждлар томонидан ташкил этилган янги усул мактабларига мўлжалланган дарслик китоблар	26
Муминов А. Тошкент вилоятида экотуризмни ривожлантириш йўналишлари ва истиқболлари	30
Орзиқулов Б. Ўзбекистонда зиёрат туризмнинг айрим этнохулудий хусусиятлари ҳақида	33
Шодиева Ш. Бухоро амирлигида турк эмиссарлари фаолияти	38
Шукуров Р. Россия тадқиқотларида Бухоро амирлиги сиёсий тарихи, бошқарув тизими ва давлатчилик жараёнлари тарихининг ўрганилиши (1991-2018)	43
Egaton N. Baqriya – qadimgi yo'llarning "Hindiston darvoza"si	47
Фалсафа. Педагогика. Психология. Методика. Социология. Сиёсий фанлар. Исломшунослик	
Абдуазимова З. Environmental ethics and process transformation oriented towards the future and the economy of society	50
Abduvaliyeva K. Kimyodan mashq va masalalar yechishda didaktik materiallardan foydalanish	53
Абдуллаев З. Ўзбекистонда тадбиркорликнинг ҳуқуқий-меъёрий асосларини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари	56
Абдумаджидова Д. Психологическая подготовка в повышении эффективности спортивных достижений	58
Адилов С. Малакали самбочиларнинг жисмоний тайёргарлиги ва унинг қиёсий таҳлили	61
Алиқариев Н., Очилов Х. Олий таълимда профессор-ўқитувчилар инновацион салоҳиятини ривожлантиришнинг назарий асослари	64
Aslova O. Rivojlantiruvchi ta'limning variativ konseptual tamoyillari va ta'lim texnologiyalarini tanlashning pedagogik shart-sharoitlari	68
G'aniyev O. Oliy ta'lim muassasalari rahbarlari faoliyati samaradorligini baholashda xalqaro tajribalar	71
Ёдгоров У. Ижтимоий-иқтисодий тадқиқот натижалари ишончилигини статистик усуллар ёрдамида баҳолаш ..	74
Жобборов Ф. Ўқувчиларда қимё фанида ахборот моделлар ҳақида тушунча ва қўникмаларни шакллантириш методикаси	77
Jabborova D. Organik kimyo maktab kursida "Genetik bog'lanish" tushunchasi va uning shakllanish xususiyatlari	80
Жиянмуратова Г. Ёш сайловчи электорал хулқ-атворида таъсир қўрсатувчи омиллар	83
Каландарова М. Аёлларда туғруқдан кейинги даврдаги эмоционал ҳолатларнинг психологик хусусиятлари	87
Каримова Н. Ёш оилалардаги ажралишлар жараёнининг социологик таҳлили	91
Karshieva D. Pedagoglarda kasbiy stress namoyon bo'lishining ijtimoiy persetiv omillari	94
Komilova N. Talabalarni kasbiy tayyorlashda zamonaviy didaktik vositalar tahlili va uni takomillashtirishning nazariy asoslari	97
Quybaev X. Fizika fani bo'yicha o'quv jarayonini umumta'lim maktablari va akademik litseylarda tashkil etishning o'ziga xos jihatlari	101
Kurbanov M., Sattorova D. "O'zgaruvchan tok qonunlari" modulini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o'qitish	104
Қушьева Н. "Мактаб-университет" тизимида инглиз тилини кластерли ёндашувлар асосида ўқитишнинг назарий асослари	108
Qayumova G. Hurst ko'rsatkichiga asoslangan bilim chuqurligi va o'quv kognitiv faoliyatining sinergetik ta'siri hajmini aniqlash algoritmi	113
Mamasoliyev S. Sport turizmi talabalar salomatligini mustahkamlash vositasi sifatida	117
Маматқулов Д. Ўзбек халқи таракқиётида мафқуравий жараёнлар трансформацияси ва уларни даврлаштириш масалалари	120
Mardiyeva Sh. Talabalar jamoasida liderlik qobiliyatini shakllantirishda psixologik treninglardan foydalanish imkoniyatlari	123
Маҳаммаджанов Ф. "Халқларвар давлат": сиёсий институтларни ривожлантиришнинг долзарб масалалари	127
Мейлиев У. Глобаллашув тушунчасининг мазмун-моҳияти жамият ҳаётига таъсири	130
Mirbabayeva Z., Saydullayeva M., Turdijanov Z. Theoretical aspects of reading technologies in teaching foreign language	134
Мирзаахмедов К. Давлат хизматида замонавий бошқарув усулларини жорий этиш доменантлари	137
Mirzayev E. To'g'ri chiziq kesmasini oktantlardagi va ortogonal proyeksiyalarining aniqlashni multimedia texnologiyalari yordamida takomillashtirish	141
Ostonaqulov I., Marufova Z., Eshanova G. Oliy ta'limda "madaniyatshunoslik" fanini o'qitish bo'yicha mini-konsepsiya	144
Расулов Х. Сиёсий-ҳуқуқий таълим – сиёсий-ҳуқуқий маданият омили	147
Raximov V. Talabalarda sog'lom turmush tarzi hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirishning ayrim jihatlari	150

Рахимов Н. Али ибн Усмон Ўшйнинг ҳаёти ва ижоди, ислом илмлари ривожига қўшган ҳиссаси	154
Салаҳидинова Х. Мактабгача ёшдаги болаларда тасвирий санъат мотивлари шаклланишининг психологик жиҳатлари	157
Тулєпова Г. Технология формирования здорового образа жизни у учащихся 8-10 класса	161
Уразалиева Г. Гендерное образование как инструмент продвижения гендерного равенства	164
Уразбаева Д. Онкологик касалликларнинг турли локализацияларида беморларнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари	168
Uralov S. Professional ta'limda ishlab chiqarish ta'limi ustalarining maxsus – texnologik kompetentligi.....	171
Хамракулова Г. Xalqaro taraqqiyotdagi hamkorlikning birlashgan millatlar tashkiloti tizimida tutgan o'rni: yutuqlar va muammolar	175
Хасанов А. Ўзбекистонда малакали кадрлар тайёрлаш захирасини тайёрлаш тизимининг илмий-назарий асосларини такомиллаштириш	179
Kholikova M. Reforms, problems in improving the quality of education and their solutions	181
Хо'ямбердиева М. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatini muvaffaqiyatini eydekologiya tamoyillari o'qali amalga oshirish shartlari	184
Хамроев С. Ўзбекистон тараққийтининг янги босқичида ижтимоий ҳимоя даражасини аниқлаштириш ва ижтимоий адолатни ўрнатишнинг устувор жиҳатлари	187
Шодиев Х. Умумий ўрта таълим мактабларида географияни ахборот таълим муҳитларидан фойдаланиб ўқитишнинг амалий самарадорлиги.....	191
Elmurodov U. Zamonaviy rahbar shaxsida liderlik qobiliyatini belgilovchi psixologik xususiyalar	195
Erlerpesov Kh. Pedagogical mechanism of improving the formation of thinking culture in students	199
Юнусова М. Ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини молиялаштиришнинг Япония тажрибаси ва уни Ўзбекистонда қўллаш истиқболлари	202
Yusupov Z. Ko'p yillik tayyorgarligi bosqichlarida yuqori malakali gandbolchilarni saralab olish jarayonida kuch sifatini tahlil qilish usullari	205
Якубова Д. Шарк алломаларининг ахлокий-иродавий тарбия масаласидаги педагогик қарашлари	208
Филология	
Avyasova I. The specifics of the abbreviations in english military terminology and their translation into russian	212
Азизхонова С. Азимий девонининг номланиши ва таркибий хусусияти	216
Baymurodov L. Nutqiy va muloqot strategiyasining lisoniy tarkibda samarali ifodasi va semantik voqelanishi	219
Varnoyeva S. Lingvokulturologiyada konsept tushunchasi: rivojlanish tarixi, tuzilishi, tasnifi	222
Жаббарова А. Фразеологиянинг лингвистик шаклланиш асослари	225
Kenjayeva R. Yassaviy hikmatlarida As'hobi kahf itining ramziy tasviri	229
Qulmamatov O. Til va madaniyat: lingvomadaniyatshunoslik ilmiy bilimlarning murakkab sohasi sifatida.....	232
Матқулов Х. “Кураш” концепти ва унинг оламнинг лисоний манзарасида акс этиши	236
Махаммадов Б. Рус тилига айнан ўзлашган аотми терминларининг имлоси ва талаффузи	239
Mirzoyeva S. Linguistic essence of expressions related to human body parts in english and uzbek linguistics	244
Назарова Г., Бегжанова Дж., Мирзоқулова Х. Сўз ўзлаштиришнинг беш асосий усули	247
Nazarova R. The features of riddles in linguistics	251
Намазова М. Истиқлол даври шеърларида индивидуалликнинг ўзига хослиги (Рустам Мусурмон ижоди асосида)	254
Narziqulov M. Mustaqillik davrida g'azal janrining rivojlanishi	257
Normuminov U. O'zbek xalq maqollarining turli tillardagi lingvo-ma'naviy ahamiyati	260
Olimova M. Adequacy and equivalence as main criteria for assessment of translation quality	263
Суванова М. Этнографизмлар хусусида баъзи мулоҳазалар	265
Tursunova D. Ingliz tili lug'at tarkibidagi sinonimlarning leksik tahlili	268
Умарханова Н. Вторичная номинация и её проявления в интернет лексике.....	271
Hamzaev N. Mehomonxona turizmida ishlatiladigan terminlarning ayrim leksik xususiyatlari	274
Шамсутдинова Л. Речевой акт как лингвистическая проблема в процессе обучения английскому языку	277

УДК: 94(575/146)

Шахло ШОДИЕВА,

Бухоро давлат университети ўқитувчиси, т.ф.ф.д.(PhD)

E-mail: sh.shodiyeva_1991@mail.ru

ЎзМУ доценти А.Холикулов такаризи асосида

ACTIVITIES OF TURKISH EMISSARS IN THE EMIRATE OF BUKHARA

Abstract

This article examines the entry of Turkish emissaries into the Bukhara Emirate in the late 19th - early 20th centuries, the activities of Turkish emissaries, their main goals and objectives, as well as the attitude of the ruling circles and officials of the Empire to the activities of emissaries. Historical facts about the territory of Afghanistan, which was the main platform for the influx of Turkish propagandists, and their support by the British government, were also revealed using archival materials and historical literature.

Key words: Bukhara Emirate, Ottoman Empire, Turkish emissaries, “Panturkism”, “Panislamism”, propagandist, spy, bridgehead.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТУРЕЦКИХ ЭМИССАРОВ В ЭМИРАТЕ БУХАРЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается въезд турецких эмиссаров в Бухарский эмират в конце XIX - начале XX веков, деятельность турецких эмиссаров, их основные цели и задачи, а также отношение правящих кругов и официальных лиц Империи к деятельности эмиссаров. Исторические факты о территории Афганистана, которая была основной площадкой для притока турецких пропагандистов, и их поддержке британским правительством также были выявлены с помощью архивных материалов и исторической литературы.

Ключевые слова: Бухарский эмират, Османская империя, турецкие эмиссары, «пантюркизм», «панисламизм», пропагандист, шпион, плацдарм.

БУХОРО АМИРЛИГИДА ТУРК ЭМИССАРЛАРИ ФАОЛИЯТИ

Аннотация

Ушбу мақолада XIX асрнинг охири ва XX аср бошларида Бухоро амирлигига турк эмиссарларининг кириб келиши, турк эмиссарлари фаолияти, уларнинг асосий мақсад ва вазифалари, шунингдек, эмиссарлар фаолиятига Империя ҳукмрон доиралари ва маъмурларининг муносабати хусусида тўхталиб ўтилган. Шунингдек, турк тарғиботчиларининг кириб келишида асосий плацдарм бўлган Афғонистон ҳудуди ҳамда Англия ҳукумати томонидан уларни қўллаб-қувватланиши билан боғлиқ тарихий фактлар архив материаллари ва тарихий адабиётлар ёрдамида очиб берилган.

Калит сўзлар: Бухоро амирлиги, Усмонийлар империяси, турк эмиссарлари, “Пантуркизм”, “Панисломизм”, тарғиботчи, айғоқчи, плацдарм.

Кириш. XIX асрнинг сўнги ўн йилликларида барча мусулмонларнинг, барча туркий халқларнинг бирлашуви зарурлигига Усмонли турк байроғи остида ягона давлат бўлиш орқали кудратли империя тузишга оид қарашлар кенг тарқалганди. Албатта, бундай ғоялар ярим қарам давлат бўлган Бухоро амиригини ҳам четлаб ўтмади. Россия империясининг Ўрта Осиёни истило қилиши ва Бухоро амирлигининг вассал давлатга айлангирлиши Усмонли турк давлати томонидан Россияга қарши курашиш учун ушбу минтақа аҳолисини муқаддас урушга қорлаш ҳолатларининг кучайишига сабаб бўлди. Натижада, XIX асрнинг 70-90 йилларида Бухоро амирлари ва Турк султонлари ўртасида турли яширин муносабатлар кучаяди. Гарчи, давлатлар ўртасида расмий алоқалар етарли даражада олиб борилмаган бўлсада, диний, маданий, илмий, ижтимоий муносабатлар кучайиб борди. Усмонли турк давлатининг таъсири бу даврда Туркистон минтақасида, Бухоро амирлигида шу даражада кучайдики, Ўрта Осиё сиёсий ҳаётида етакчилик қилиш учун Усмонийлар империяси Россия билан рақобатчилик қила бошлаганини Россия империясининг махсус олий амалдорлари ҳам тан олганлар [12].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Россия истилоси Бухоро амирлиги сиёсий ҳаётида қатта ўзгариш олиб келганди. Амирликнинг бу даврда Туркия билан анъанавий сиёсий ва дипломатик алоқалар узилиб қола бошлаган. Шунингдек, XIX аср давомида Бухоро амирларининг Турк султони барча мусулмонларнинг ҳомийси ҳисоблаб, элчилик муносабатларини ўрнатиб, ўзларини Россия империяси истилосидан сақлашга қаратилган умидлари ҳам барбод бўлиб борганини кўриш мумкин эди [12]. Шундай бўлсада, Бухоро амирлари Истамбул ва Туркиянинг бошқа шаҳарларида теккелар қуриш орқали Туркияга турли юмушлар билан бориб қолган бухороликларни оғирини енгил қилиш, яшаш жойлари билан таъминлаш, кези келганда моддий таъминот билан ёрдам беришга ҳаракат қилганлар. Бухоро давлати томонидан қурилган теккелар ва уларни фаолиятини Россия империяси маъмурлари доимий равишда назоратга олишга уринганлар.

XIX асрнинг 70-йилларидан бошлаб асосан савдо-иқтисодий, маданий ёки зиёратчи кўринишида кириб кела бошлаган турк эмиссарлари бутун минтақада “Панисломизм” ва “Пантуркизм” ғояларини ёйишни йўлга қўйдилар. Туркистон ўлкасида ушбу ғояларни асосий маркази сифатида Бухорога алоҳида ўрин ажратилган.

Гарчи XIX асрнинг 70-йилларига қадар минтақада Усмонийларнинг тарғиботчилари кенг жамоатчилик орасига кириб бормаган бўлсада, асрнинг охирида бу ҳол кучайиб аҳолининг турли табақаларида Турк султони таъсири ошиб борган. Ҳатто, янги аср бошларида ушбу ғоялар тарғиботи шу даражага етдики, Авғонистон давлати бу ғоялар ортдан биринчи жаҳон урушига Россияга қарши курашга киришишига бир баҳа қолганди [20].

XIX асрнинг 70-йилларида рус-турк уруши содир бўлиб, Усмонли турк давлатининг мағлубиятга учраши инглиз-туркларни Ўрта Осиё масаласида яқинлаштирган. Шу вақтдан бошлаб Россия империясининг мусулмон ўлкаларида турк эмиссарларининг диний тарғиботи кучайиб борганлигини кўриш мумкин. Бу ҳол нафақат Бухоро ва Туркистон ўлкасида, ҳатто узоқ Сибирдаги мусулмонлар орасида ҳам турк тарғиботчилиги кузатишга бўлиб, тарихий адабиётларда бу хусусда маълумотлар келтириб ўтилган [6].

Россия империясини Ҳиндистондан узоқроқ тутиб туришни мақсад қилган Англия Ўрта Осиёда хусусан, Бухоро амирлигида Усмонийлар салтанати тасири ошиб боришини қўллаб-қувватлаб турган. Разведка маълумотлари, 1879 йилда инглиз вакилларнинг Бухорога келганлиги, бу борада миш-мишлар тарқалганлиги, улар Кўлоб ва Бухоро йўналишида ҳаракат қилганлиги, бундан ташқари Шеробод орқали ғазналик авғон Даман Шермухаммад келганлиги, унинг икки хизматкори бўлиб, улардан бири Шерободдалигидаёқ, ўзларининг муҳим инсонни кузатиб кетаётганлиги қарвонсарой эгаси Мансурбойга айтганлиги, саёҳатчилар Қаршига келганларида Шахрисабз, Бухоро, Самарқанд ва бошқа жойларда миш-миш тарқалганлиги, уларнинг мазмунига кўра, амир авғонлар билан учрашгани ва улардан бири сирли равишда қаергадир яширинча жўнатилгани, инглизлар Турк султони билан келишган ҳолда Амударё бўйида қалъа қуришлари кутилаётганлигини 1880 йил 12 апрелда Бухоро амирлигига юборилган ҳарбий разведкачи Г.А. Арендаренко ўз бошлиқларига маълум қилган эди [3, 98-6]. Яширин келаётган ушбу шахсларнинг турли миш-мишлар тарқатишидан асосий мақсадлари Бухоро амирлиги аҳолиси орасида бесаранжомлик келтириб чиқаришдан иборат эканлигини англаш мумкин. Англия ҳукумати ҳам Россия империясига қарам бўлган Туркистон ўлкасида муаммолар бўлишидан манфаатдор бўлган деб хулоса қилиш мумкин. Аммо, аҳолининг ислом динига эътиқод қилиши ва Турк султонини ўзларининг диний раҳнамолари деб билишлари сабабли, Усмонийлар империясини минтақада кучайиши тарафдори бўлган. Маҳаллий аҳоли ҳам гарчи инглизлардан ёрдам кутсаларда Турк султони ҳомийлигига ўтишни исташларини яширмаганлар.

Тадқиқот методологияси. 1880 йил 1 февралда капитан Арендаренко Шарқий Бухоро аҳолисидан эшитганларини ўз бошлиқларига йўллаган навбатдаги мактубида битиб; амир хизматида яқинда ўтган авғонлар тарқатган хабарларга кўра, инглизлар Бадахшон шахзодаси Ҳасан (авғонлар томонидан тахтдан ағдарилган Жаҳондоршонинг укаси – Ш.Ш) билан муносабат ўрнатганлари, шунингдек, уч ой аввалроқ Марв туркманлари ҳам Ҳиндистон ҳукуматидан ҳимоя ва ўзларининг иттифоқлари олишни сўраганликларини маълум қилган. Улар барча ҳимоячи ва ҳомий Рум (турк) султонининг бу ерларга келишини кутмоқда деб хабар берганларини ёзиб юборганлигини кўриш мумкин [4]. Шуни ҳам унитмаслик керакки, Туркистон ўлкаси ва ҳатто, Бухорога ҳам Усмонли турк давлатидан кириб келишни истовчилар энг аввало Россия империяси расмий идораларидан рухсат олиши керак эди. Чунки, XIX

асрнинг 70-йилларидаги Россия-Бухоро, Россия-Хива шартномалари туркларнинг ушбу ҳудудларга эркин кириб келишларига чек қўяди. Шундан сўнг Авғонистон бутун Туркистон ўлкасига келаётган эмиссарлар учун муҳим плацдармга айланган ва Бухоро-Туркия муносабатлари айнан шу йўналишда ривожланган [13].

Туркистон ва Бухоро ҳудудларига турк эмиссарларининг кириб келиши кучайиши 1877-1878 йиллардаги рус-турк урушидан сўнг кескин кучайиб кетган. Бухорога турк агентларининг кириб келиши асосан икки йўналишда бўлиб, биринчиси Байжон (Боку) орқали Красноводск ва туркман чўллари орқали бўлиб, бу йўналиш Россия империяси ҳудудлари орқали ўтганлиги сабабли анча хавфлироқ эди. Иккинчи йўналиш Авғонистон орқали бўлиб, хавфсиз ва машҳур йўналиш бўлганлиги қайд этилган [14].

Усмонли турк эмиссарларининг кўпчилиги Бухоро амирлигида турли касб эгалари сифатида – дарвиш, қаландар сифатида, ҳатто амирлик саройида яширин равишда маслаҳатчи қиёфасида фаолият олиб борганлар. Ана шундай шахслардан бири, Бухоро амирлиги саройида хизмат қилган асли истамбуллик шайх Абдулмажид Усмонли турк султони Абдулҳамид II нинг Бухородаги ишончли одамларидан бири бўлган. Бу шахс кейинчалик, Андижон қўзғолонида ҳам иштирок этганлиги хусусида маълумотларни З.Раҳмонқулова ўз изланишларида келтириб ўтган [21]. Андижон қўзғолони хусусида, тарихий адабиётларда турлича фикр-мулоҳазалар келтирилган бўлиб, уларнинг айримларида қўзғолон бошланишида, Дукчи Эшон фаолиятида хорижий разведка аралашуви, биринчи галда инглиз-турк агентураси қўли бор деган маълумотлар келтириб ўтилганлигини кўриш мумкин [24].

Таҳлил ва натижалар. Усмонли Турк давлати махсус хизмати вакилларининг Ўрта Осиё, хусусан, Бухоро амирлигида эркин ҳаракат қилишида Бухоро ҳукумати, йирик савдогарлар, диний уламолар ҳам катта ёрдам берган. Мисол тариқасида келтириб ўтиш жоизки, 1883 йил туркманларнинг Иолатан уруғига турк махсус хизмати вакили бўлган Эшон Мансур исмли шахс келган ва туркманларни Россия империясига қарши ғазовот урушига чорлай бошлаган. Аммо, уруғ етакчиси Сарихон Россияга садокатли бўлиб, Эшон Мансурни тарғиботи учун ҳибсга олиб бу хусусда империя маъмурларига хабар етказган. Вужудга келган вазиятда Эшон Мансурни қутқариш ишига бухоролик бир яхудий савдогар аралашган. У Эшон Мансурни Сарихондан сотиб олган, унинг изи бутунлай йўқотилган. Бу воқеяликларнинг тўлиқ тафсилоти билан Бухоро амира Музаффархон 1883 йил 8 сентябрда генерал-губернатор М.Г. Черняевни шахсан ўзи огоҳлантирган [15]. Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиқиб, турк эмиссарларининг Туркистон ва Бухорода фаолият олиб боришига Бухоронинг раийлари, бой қатлами хайрхоҳ бўлганлар деб хулоса қилиш мумкин. Шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки, турк тарғиботчилари билан вазият ҳар қанча кескинлашмасин халқаро вазият 1867-1917 йилларда Бухоро ёки Туркистон учун Россия-Туркия уруши бошланишига олиб келмаган. Тарихчи олим Ф.Исҳоқов фикрича, Россия Эрон, Туркия каби мусулмон давлатлари билан бир неча марта урушлар олиб борган бўлсада, уларнинг бирортаси Ўрта Осиёда ҳукумронлик қилиш учун содир бўлмаганлигини келтириб, олиб борилган элчилик алоқалари, тарғиботчилик ва икки ўртадаги қарама-қаршилик урушгача олиб бормаган [7].

Турк султони барча мусулмонларнинг халифаси эканлиги тўғрисидаги қарашлар ва Ислам динининг расмий етакчиси, олий раҳнамоси деган қарашлар натижасида Бухорода XIX асрнинг 90-йилларида Туркия

фойдасига маблағ тўплаш ва уни Турк султониغا етказиш ишлари бир неча бор амалга оширилган. XIX асрнинг 90-йилларида Бухорода рухонийлар бошчилигида ислом ва халифани қўллаб-қувватлаш мақсадида хайриялар тўплана бошланганлигини Россия империяси айғоқчилик идоралари маълумотларида қайд этиб ўтилган. Шунингдек, 90-йиллар давомида тўпланган хайрия маблағининг умумий қиймати 680 минг олтин рубль миқдоридан эканлиги хусусида маълумотлар ҳам мавжуд бўлиб, Туркияга бу маблағлар асосан ҳаж зиёратига борувчилар орқали етказиб берилганлиги тарихий адабиётларда қайд этиб ўтилади [22].

Усмонли турк давлати раҳнамолари тарғибот учун юборишни режалаштирган вакиллари келиб чиқиши Бухородан бўлган кишилардан танлашга ҳаракат қилганлар. Асли Туркистон ўлкасидан бўлиб, Туркияда бир неча йил яшаган ва Туркия фойдасига тарғибот ишларини Туркистон ва Бухорода тарқатишни мақсад қилганларни ўз юртига кириб келиши осон бўлиб, уларни ўз юртида ҳамюртлари билан турли алоқалари мавжудлиги тарғибот ишини осонлаштирарди. Мисол тариқасида келтириб ўтайдиган бўлсак, 1884 йилда Ўш уездида Туркия фойдасига тарғибот ишларини олиб борган Саид Халифа Эшон Россия империяси маъмурлари томонидан таъқиб остига олинади. Аммо, Саид Халифа Эшон таъқибдан қочиб яширинишга уринади. Разведка маълумотларига кўра унинг Бухоро томонларига кетганлиги аниқланган. Бу хусусда Бухоро амирлиги ҳукумати огоҳлантирилиб, Саид Халифа Эшоннинг асли Бадахшон (Ғарбий Помир худуди)дан бўлиб, У Туркияга ўқиш мақсадида кетганлиги, кейинроқ эса Туркия фойдасига тарғибот ишларини олиб бориш мақсадида Россия давлатининг рухсати бўлмасида тарғибот учун кириб келганлиги, Бухорога келиш эҳтимоли бўлганлиги сабабли, амир Музаффар ва кушбеги огоҳлантирилган. Хатга жавобан Бухоро амирлиги маъмурлари агар Халифа Эшон Бухорога келса дарҳол қўлга олишга ваъда бериб, уни зиндонга ташлашга ёки генерал-губернаторлик хоҳласа уни русларга топширишларини маълум қиладилар [16]. Айрим бухороликлар эса, Истамбулдан туриб маҳаллий аҳолини Россияга қарши курашга чорлаганлар. Шундайлардан бири сифатида 1889 йилда Карманда туғилган Муқимиддин Бойжонни мисол қилиб келтириш мумкин. Отаси вафотидан сўнг амакиси қўлида қолган, таниқли Саид ота уруғидан бўлган бу шахс амакиси зулмидан аёллар қийимини кийиб қочган. Катта қийинчиликлар билан Эрон орқали Туркияга боради ва бу ерда ўқиб, ўзи ҳам 15 болани таълим олишига кўмаклашган ва “Фанларни ривожлантириш Турон жамияти”ни тузиб, Туркия фойдасига тарғибот ишларини олиб борган [5]. Бундан ташқари Бухорода мавжуд сиёсий тартиблар, мутаассиб уламолар билан келиша олмай қолганлари ҳам Туркияга қочиб кетишга мажбур бўлганлар. Ўша давр воқеяликларнинг гувоҳи бўлган Садриддин Айний Муттасим исмли олим хусусида маълумот келтирилиб, “...Муттасим Бухоро шаҳридаги бир дўстининг уйида бир неча кун яшириниб ётди. Ҳукуматнинг қидириш ишлари бир даражада пасайгач, Бухоро музофотидан чиқиб тўғри Туркияга жўнади. У ерда бир матбаага муҳаррир бўлиб хизматга кирибди. Муттасим забардаст олим бўлганлиги учун унинг таҳрири остида китоблар бошқа Шарқ ўлкалари мадрасаларида ҳам шуҳрат топди ва Бухоро китобфурушлари ҳам у билан алоқа боғладилар,-деб ёзган[23].

Усмонли турк давлати тарғиботчиларни юборишда Буюк Британиянинг дипломатик босим ўтказишидан ҳам фойдаланишга ҳаракат қилган. Усмонийлар архивида сақланиб қолган айрим ҳужжатларда бу хусусда маълумотлар мавжуд. Архив ҳужжатларининг бирида

келтирилган маълумотларда 1890 йил 11 июлда Усмонийлар элчиси Англия ташқи ишлар вазирлигига норозилик нотасини топширганлиги, унда қандайдир Бинс исмли шахсни Россия империяси маъмурлари Бухорога киришга қаршилиқ қилганлиги келтирилган [8]. Эҳтимол, бу шахсни Англия Бухорога кириши учун Россияга дипломатик босим ўтказишга ваъда бергандир.

Тарихий адабиётларда келтирилган маълумотлардан хулоса қилиш мумкинки, Усмонийлар давлати Бухороликларни ўзига мойил қилишда турли усул воситалардан фойдаланганлар. Бухородан бўлганларга турли моддий ёрдамлар кўрсатиш, уларга имтиёзлар бериш орқали тобора кўпроқ Туркияга мойил ва садокатли бухороликлар сони кўпайтирилган. 1881 йилда Усмонли Турк давлати ташқи ишлар вазирлигининг Сурия (Шом) вилояти маъмурларига юборилган буйруқда, Бухоро давлати гарчи Россия империясига қарам давлат бўлсада, ўлкага зиёрат ёки бошқа юмуш билан келган бухороликларни Россия империясининг паспорти бўлмаса уларни Бухоро фуқаролари деб ҳисоблашларини ва уларга амалий ёрдам кўрсатиш кераклиги ёзилганлигини кўрамоиз [9, 139-6]. Бу каби буйруқлар Усмонли турк давлатининг барча вилоятларига юборилган.

Усмонли турк давлатида бухороликларга бу каби имтиёз ва кўмак беришнинг асосий сабаблари биринчидан Бухоро Шарқда ислом динининг марказларидан бири сифатидаги шуҳрати бўлса, иккинчидан Россияга қарши бухороликлар орасидан тарғиботчиларни ёллаш масаласи ҳам мавжуд эди. Шу сабабли бухороликларга XIX асрнинг охирида Усмонийлар империяси худудидан турли имтиёзлар берилганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу фикр-мулоҳазаларни тасдиқлаш учун Усмонийлар империясининг Ироқдаги ноибига йўлланган фармон мазмуни билан танишишнинг ўзи kifoya қилади. Фармон 1899 йил 21 декабрда юборилган бўлиб, Ироққа келган муҳожирлар ва уларнинг сони 200 киши эканлиги, уларнинг ярми бухоролик бўлганлиги сабабли, уларни Тигр дарёси ҳавзасида Боғдод шаҳри яқинида дехқончилик қилиш учун қулай ерларда жойлаштириш ва харажатларни давлат хазинасидан қоплаш хусусида фармон берилганлиги келтириб ўтилган [10].

Бухорода Туркия томонидан олиб борилган тарғибот ишларининг асосини турли адабиётлар, брошюралар, газеталар тарқатиш ишлари ҳам ташкил этган. Бухорода маърифатпарварлик ва тараққийпарварлик ғояларининг тарқалишида Усмонли турк давлатининг ўрни муҳим аҳамиятга эга бўлиб ҳисобланади. Аммо, Бухорода матбуот ва турли босма адабиётларни кириб келишида Ҳиндистон дастлабки вақтларда Туркиядан кўра устун мавқега эга бўлган. Жумладан, 1888 йилги маълумотларга қараганда Бухоро бозорларида Туркияда чоп этилган китоблардан кўра Ҳиндистонда чоп этилганларини кўпроқ учратиш мумкин [1, 280-6]. XIX аср охирида Туркиядан матбуот, турли адабиётларнинг кириб келиши кучайиб, уларнинг тарғиботчиликдаги роли ва аҳамияти ошиб борди.

Усмонийлар давлати томонидан кўрилган турли тадбирлар ва Бухорога тинимсиз юбориб турилган тарғиботчилар ва уларнинг фаолияти натижасида XIX асрнинг охирида Усмонли турк давлатига Бухорода хайрхоҳ бўлганлар, барча мусулмон ва туркий халқларни Усмонийлар қўл остида бирлаштириш тарафдорлари кўпайиб боради. Улар Туркияга моддий ёрдам кўрсатиш, турк армияси ва флотини кучайтиришга имкон қадар кўмаклаша бошлайдилар. XIX асрнинг 90-йилларида Бухоро рухонийлари ислом ва халифа (Усмонли турк султони-Ш.Ш.)ни қўллаб-қувватлаш учун 4 млн танга (680 минг олтин рубль миқдорга тенг-Ш.Ш.) миқдорда

хайрия тўплаганлар ва турли йўллар билан Туркияга юборганлар [2].

Туркия билан муносабатларда XX асрнинг бошлари алоҳида босқич бўлиб, XIX асрнинг охири-XX асрнинг бошларида Бухорода вужудга келган ва ривожланиб борган жадидчилик қарашларида ҳам Туркия асосий ўринда турганди. Таълим олиш, дунё илм-фан ютуқларини мукамал эгаллаш орқали миллий мустақилликни тарғиб қилган жадидлар, турли ҳудуд, минтақаларда мактаб, мадраса, масжид каби таълим даргоҳларини вужудга келтиришга ҳаракат қиладилар. Бухоро амирлигида ҳам бу ҳолат кузатишга бўлиб, бу ҳол янги усул мактаблари ташкил этиш ва ёшларни хорижга ўқишга жўнатиш орқали ўз ниятларини амалга оширишга ҳаракат қилганлар. Усмонийлар давлати архивларида сақланиб қолган ҳужжатларнинг бирида, 1901 йил 30 январда Бухоро амирлиги Ҳисор беклиги бегининг Истамбулдаги “Ўзбеклар” масканида масжид қурганили қайд этиб ўтилган [11]. Шайх Сулаймон Афанди раҳбарлик қилган ушбу бухороликларнинг “Ўзбеклар” номидаги текке унинг вафотидан 10-11 йил ўтиб, 1900 йилда Бухоро амирлигининг Ҳисор вилояти волийси (хокими) томонидан қайта таъмирланганлиги, бекнинг номи эса Остонакул Қушбеги бўлиб, Бухоро тақяси ёнида масжид-тавхидхона қурдирганлиги ҳам адабиётларда қайд этилган [25]. Айнан мана шу каби масжид, мадрасаларда таълим олганлар кейинчалик Бухоро амирлиги ҳудудига тарғиботчилик учун юборилганлар.

Хулоса. Умуман XX аср бошларида Шарқ дунёсининг миллий озодлик курашлари географиясида ҳам чуқур ўзгаришлар содир бўлди. Тараққийпарварлар, зиёлилар ва маърифатпарварлар Россия империясининг Шарқ ва Ғарбдаги ташқи сиёсати ва дунёнинг тўрт томонидаги рақиблари хусусида маълумотларга эга бўлдилар. Шунингдек, мустахлак ва метрополия мамлакатлари, уларнинг тарихи, тараққиёт босқичлари хусусидаги маълумотлар тўплана бошланади. 1904-1905 йилларда содир бўлган урушда Россия империяси Япониядан енгилгандан сўнг, Бухорода “Пантуркизм” ғояларига “Панавғонизм” ғоялари яна ҳам кучайиб, Бухорони мустақил бўлишига ҳам айрим умидлар пайдо бўлган. Бу ғоянинг асосий таянчи Авғонистон (Туркия ҳомийлигида-Ш.Ш.) ёрдамида қуролли курашлар натижасида Россия империяси протекторатидан қутилишга оид қарашлар вужудга келган [17].

Туркия ва унинг ҳомийлигидаги Авғонистон давлати ёрдамида (Аслида ҳар иккала давлат ҳам Англия томонидан қўллаб-қувватланган-Ш.Ш.) Россиядан озод бўлиш ғоялари русс-япон урушидан сўнг кучайиб борган.

1-илова

Туркиядаги Бухоро ўзбеклар теккеси шайхи бўлган шахсларнинг хронологик рўйхати.

Т/Р	Шайх исми	Шайхлик қилган йиллари
1	Шайх Мирза Маҳмуд Афанди, Шайх Абдуллоҳ Афанди	1760
2	ШайхЯҳёАфанди	1770
3	ШайхМаҳмуд Саид Афанди	1800
4	Шайх Маҳмуд Афанди, Шайх Абдуллоҳ Афанди	1861
5	ШайхСулаймонАфанди	1867 йилданолдин
6	Шайх Мирза ОлимАфанди	1890
7	ШайхБуюкАбдулмажидАфанди	1895
8	ШайхАбдурахмонАфанди	1911
9	Шайх Абдурахмон Афанди	1953 йилга қадар ушбу тақяда яшаган. Шайхлик қилган йиллари ўрганиш натижасида аниқланмади.

АДАБИЁТЛАР

1. Абдурашидов З. Исмаил Гаспиринский и Туркестан в начале XX век: Связи-отношения-влияние / З.Абдурашидов. – Т.: Akalemnashr, 2011.– С. 280.
2. Борьба Петербурга и Стамбула за политическое, экономическое и культурно-религиозное влияние в Центральной Азии. (Б. Акунин). //http sozlib. com850832 sotsiumborba_Peterburga_Stambula_politicheskoe_ekonomicheskoe_kulturno_religioznoe_vliyane_tsentralnoy_azii

3. Бухара и Афганистан в начале 80-х годов XIX в. (Журналы командировок Г.А. Арендаренко). – М.: Наука, 1974. – С. 98.
4. Бухара и Афганистан в начале 80-х годов XIX в. (Журналы командировок Г.А. Арендаренко). – М.: Наука, 1974. – С. 52.
5. Восстания 1916 г. В Азиатской России: Неизвестное об известном (к 100-летию высочайшего повеления 25 июня 1916 г.): [коллективная монография] / [ред. Сост.: Т.В. Котюкова]. – М.: Русский импульс, 2017. – С. 83.
6. Дашковский П.К. Ислам и империя: Положение мусульманских общин Западной Сибири в контакте государственно-конфессиональной политики во второй половине XIX-начале XX в.: Монография/Пётр Константинович Дашковский, Елена Александровна Шершнёва; науч. ред. Т.Г. Недзелюк; Министерство наук и высшего образования РФ, Алтайский государственный университет. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2020. – С. 162.
7. Исхаков Ф. Национальная политика царизма в Туркестане (1867-1817 гг.) Ф.Исхаков; отв. ред.: Б.Ахмедов, Н.Ибрагимов. – Т.: ARTFLEX, 2009. – С. 46.
8. История Центральной Азии в Османских документах. Том III. Общественная и повседневная жизнь. – Самарканд: МИЦАИ, ТАО 2012. – С. 153.
9. История Центральной Азии в Османских документах. Том III. Общественная и повседневная жизнь. – Самарканд: МИЦАИ, ТАО 2012. – С. 139.
10. История Центральной Азии в Османских документах. Том III. Общественная и повседневная жизнь. – Самарканд: МИЦАИ, ТАО 2012. – С. 174.
11. История Центральной Азии в Османских документах. Том II. Духовные и религиозные связи. – Самарканд: МИЦАИ, ТАО 2011. – С. 157.
12. Лысенко Ю.А. The Activities of Turkish agents in the Central Asian Borderlands of the Russian empire in the early XX century according to the Materials of the reports of the ofiser on special Assignments of the ministry of interior L.Naumov//BylyeGody, 2019. vol. 53. is. 3. – P. 1374.
13. Лысенко Ю.А. The Activities of Turkish agents in the Central Asian Borderlands of the Russian empire in the early XX century according to the Materials of the reports of the ofiser on special Assignments of the ministry of interior L.Naumov//BylyeGody, 2019. vol. 53. is. 3. – P. 1374. – P. 1377.
14. Лысенко Ю.А. The Activities of Turkish agents in the Central Asian Borderlands of the Russian empire in the early XX century according to the Materials of the reports of the ofiser on special Assignments of the ministry of interior L.Naumov//BylyeGody, 2019. vol. 53. is. 3. – P. 1374. – P. 1375.
15. Литвинов В.П. Региональное паломничество мусульман русского Туркестана: Малоизвестное страницы.// - С. 300. roii.ru/publications/dialogue/article/58_17/litvinov_v.p./regional-pilgrimage-of-muslims-of-russian-turkestan-little-known-pages
16. Литвинов В. Государство и паломничества мусульман в Туркестане.// Российская история № 1. – М.: 2017. – С. 144.
17. Панин С. Панисламизм в Средней Азии перед первой мировой войной//<http://www.kavkazoved.info/20150911panislamizm-v-srednej-azii-pered-pervoj-mirovoj-vojnoj.html>
18. Россия-Средняя Азия: Политика и ислам в конце XVIII - начале XXI века. – М.: Издательство Московского университета, 2013. – С. 110.
19. Рахмонкулова З. XVI– XX аср бошларида Ўрта Осиё ва Усмонийлар давлатлари ўртасидаги ижтимоий-сиёсий ва маданий муносабатлар тарихи / Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзган диссертацияси. – Т.: 2002. - Б. 103.
20. Россия-Средняя Азия: Политика и ислам в конце XVIII-начале XXI века. – М.: Издательство Московского университета, 2013. – С. 112.